

XORXE LUIS BORXES IJODIDA ABSURDIZM

Davletova Shalola Bahodir qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat

o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21153639>

Annotatsiya. Mazkur maqolada XX asr jahon adabiyotining yirik namoyandasi Xorxe Luis Borxes ijodida absurdizm fenomeni batafsil tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida yozuvchining “Bobil kutubxonasi”, “Tlön, Uqbar, Orbis Tertius”, “Tarmoqlangan so‘qmoqlar bog‘i”, “Boshqa men” kabi hikoyalari asosida cheksizlik, labirint, vaqt paradoksi, identiklik muammosi singari motivlar o‘rganildi. Qiyosiy-tipologik, hermenevtik va matnshunoslik metodlari asosida Borxes absurdizmining o‘ziga xosligi ochib berildi. Tadqiqot natijasida Borxes absurdni ekzistensial fojiadan ko‘ra intellektual-estetik fenomen sifatida talqin qilishi asoslab berildi.

Kalit so‘zlar: *absurdizm, metafizika, labirint, cheksizlik, vaqt paradoksi, identiklik, postmodernizm.*

Аннотация. В статье подробно анализируется феномен абсурдизма в творчестве Хорхе Луис Борхес. На основе анализа рассказов «Вавилонская библиотека», «Тлён, Укбар, Orbis Tertius», «Сад расходящихся тропок», «Другой» рассматриваются мотивы бесконечности, лабиринта, парадокса времени и проблемы идентичности. Применены сравнительно-типологический, герменевтический и текстологический методы исследования. Делается вывод о специфике борхесовского абсурда как интеллектуально-эстетического феномена.

Ключевые слова: *абсурдизм, метафизика, лабиринт, бесконечность, парадокс времени, идентичность, постмодернизм.*

Abstract. This article provides a detailed analysis of absurdism in the works of Xorxe Luis Borxes. Based on the analysis of “The Library of Babel,” “Tlön, Uqbar, Orbis Tertius,” “The Garden of Forking Paths,” and “The Other,” the motifs of infinity, labyrinth, time paradox, and identity are examined. Comparative-typological, hermeneutic, and textual methods are employed. The study concludes that Borges interprets the absurd not as existential tragedy but as an intellectual and aesthetic phenomenon.

Keywords: *absurdism, metaphysics, labyrinth, infinity, time paradox, identity, postmodernism.*

Kirish. XX asr adabiyotida inson va borliq o‘rtasidagi ziddiyat masalasi markaziy mavzuga aylandi. Absurdizm falsafasi insonning ma’no izlash ehtiyoji bilan olamning befarqligi o‘rtasidagi qarama-qarshilikni ifodaladi. Bu tushuncha ko‘pincha Albert Camus nomi bilan bog‘lanadi [1]. Ammo Borxes ijodida absurd boshqacha talqin etiladi: u mavjudlikning mantiqiy paradoksal tuzilishi sifatida namoyon bo‘ladi.

Tadqiqotning maqsadi — Borxes hikoyalarida absurdizmning falsafiy-badiiy mohiyatini aniqlash va uning o‘ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish.

Asosiy qism

1. Cheksizlik va “Bobil kutubxonasi”: absurdning kosmik modeli

Xorxe Luis Borxesning “Bobil kutubxonasi” hikoyasi absurd ontologiyani badiiy-falsafiy modelini yaratadi. Kutubxona — cheksiz, geometrik jihatdan mukammal tuzilgan, bir-biriga tutash olti burchakli xonalardan iborat kosmik makon. Unda mavjud bo‘lishi mumkin bo‘lgan

barcha matnlar — harflarning barcha ehtimoliy kombinatsiyalari mujassam. Shunday ekan, haqiqat ham, yolgʻon ham, bashorat ham, inkor ham allaqachon yozib qoʻyilgan. Ammo aynan shu cheksizlik inson tafakkuri uchun dahshatli paradoksni yuzaga keltiradi: **haqiqat mavjud, biroq uni topish deyarli imkonsiz** [2]. Borxes kutubxonani oddiy bilim ombori emas, balki borliqning ramziy modeli sifatida tasvirlaydi. Har bir javon — ehtimollar galaktikasi, har bir kitob — maʼno va maʼnosizlik oʻrtasidagi nozik chiziqdor. Hikoyadagi kutubxonachilar haqiqatni izlab umri davomida sarson boʻladilar; baʼzilari “Oqlovchi kitob”ni qidiradi, boshqalari esa tartibsizlikdan aqldan ozadi. Bu jarayon absurdning gnoseologik mohiyatini ochadi: bilish istagi cheksizlik bilan toʻqnash kelganda oʻzining chegaralanganligini anglaydi.

Kutubxona modeli ikki asosiy gʻoyani ilgari suradi:

1. **Cheksizlik inson ongidan ustun.** Inson tafakkuri tartib va tizim izlaydi, ammo kutubxona kombinatorik qonuniyat asosida qurilgan. Unda mantiq bor, lekin bu mantiq insoniy idrokka mos emas. Natijada bilish jarayoni umidsizlikka emas, balki ontologik hayratga olib keladi.
2. **Maʼno tasodifiy kombinatsiyalar orasida yoʻqoladi.** Agar barcha mumkin boʻlgan matnlar mavjud boʻlsa, unda muqaddas kitob ham, mutlaq haqiqat ham oddiy harflar oʻyini darajasiga tushadi. Bu esa maʼnoning nisbiylashuviga olib keladi. Maʼno — topilgan haqiqat emas, balki izlash jarayonining oʻzida paydo boʻladigan fenomen sifatida talqin qilinadi.

Badiiy jihatdan Borxes minimalistik va sokin ohangni tanlaydi. U dramatik voqealar emas, balki kontseptual vaziyat yaratadi. Hikoya ichida kuchli psixologik tasvirlardan koʻra intellektual tasavvur ustun. Shu sababli absurd fojiaiy isyon emas, balki sokin metafizik tashvishga aylanadi. Kutubxona — bu dahshatli tartib. Undagi cheksizlik insonni yoʻq qilmaydi, balki uning bilishga boʻlgan ishtiyoqini abadiy jarayonga aylantiradi. Borxes absurdni bu yerda ekzistensial iztirob shaklida emas, balki kosmik miqyosdagi epistemologik muammo sifatida koʻrsatadi. Inson bilishga intiladi, ammo cheksizlik uni chalgʻitadi; u haqiqatni topishga urinadi, biroq har bir javob yangi savolni tugʻdiradi. Natijada “Bobil kutubxonasi” — bu maʼnosizlik emas, balki **cheksiz maʼnolar ichida yoʻqolish** haqidagi badiiy-falsafiy allegoriyadir.

2. “Tlön, Uqbar, Orbis Tertius”: haqiqatning konstruktivligi

Xorxe Luis Borxesning “Tlön, Uqbar, Orbis Tertius” hikoyasi absurdizmni ontologik emas, balki epistemologik maydonda namoyon etadi. Asar tasodifiy ensiklopediya maqolasidan boshlanadi — goʻyoki unutilgan geografik hudud haqidagi kichik izoh. Ammo asta-sekin oʻquvchi xayoliy Tlön dunyosining mukammal ishlab chiqilgan falsafiy tizimiga duch keladi. Eng dahshatlisi shundaki, Tlön — oddiy fantastik makon emas, balki matn orqali yaratilgan va matn orqali yashayotgan reallikdir. Tlön falsafasi subyektiv idealizmga asoslanadi: unda moddiy olam inkor qilinadi, obyektlar esa faqat idrok jarayonida mavjud boʻladi. Masalan, Tlön tillarida ot tushunchasi yoʻq — ular voqelikni feʼl yoki sifatlar orqali ifodalaydi. Bu lingvistik oʻzgarish borliqni idrok qilish usulini ham oʻzgartiradi. Demak, til — voqelikning ifodasi emas, balki uning yaratuvchisidir. Shu nuqtada Borxes absurdni nozik badiiy ironiyaga aylantiradi: inson haqiqatni izlayman deb, aslida uni oʻzi yaratib qoʻyadi.

Hikoya rivojida Tlön haqidagi maʼlumotlar koʻpayadi, yangi jildlar topiladi, ilmiy jamiyatlar paydo boʻladi. Oxir-oqibat, Tlön konsepsiyasi real dunyoni siqib chiqara boshlaydi [3]. Odamlar xayoliy dunyo buyumlarini qadrlay boshlaydi, real tarix esa unutiladi. Bu jarayon

badiiy jihatdan sokin, deyarli hujjatli uslubda tasvirlanadi. Borxes dramatik portlashlar emas, balki intellektual infeksiyani ko'rsatadi — g'oya asta-sekin ongni egallaydi.

Bu yerda absurd quyidagicha namoyon bo'ladi:

- **Haqiqat matn orqali yaratiladi.** Ensiklopediya — bilim manbai emas, balki ontologik kuchga ega vosita sifatida ko'rsatiladi.
- **Uydirma va reallik chegarasi yo'qoladi.** Xayoliy Tlön asta-sekin real tarixning o'rnini egallaydi.
- **Bilish jarayoni subyektiv konstruksiyaga aylanadi.** Haqiqat tashqarida emas, tafakkur ichida quriladi.

Badiiy jihatdan hikoya psevdohujjatli uslubda yozilgan: aniq sanalar, manbalar, bibliografik ishoralar beriladi. Bu esa matnni "ishonchli" qiladi. Ammo aynan shu ishonchlilik absurd effektni kuchaytiradi. O'quvchi bir vaqtning o'zida ham shubha qiladi, ham ishonadi. Borxesning uslubi shu yerda namoyon bo'ladi: u fantastikani realizm niqobi ostida beradi. Asar yakunida muallif shunday xulosaga keladiki, tez orada butun dunyo Tlön tizimini qabul qiladi. Bu esa borliqning matn tomonidan yutilishini anglatadi. Absurd fojiaiy halokat emas — u epistemologik inqilobdir. Inson haqiqatni izlaydi, ammo topgan narsasi uning o'zi yaratgan konstruksiyadir.

Shu tariqa Borxes ushbu asar orqali postmodern epistemologiyaning muhim tamoyillarini ilgari suradi: haqiqat diskursivdir, voqelik til va matn orqali quriladi, obyektivlik esa shartli tushunchadir [4]. "Tlön, Uqbar, Orbis Tertius" — bu nafaqat xayoliy dunyo haqidagi hikoya, balki haqiqatning o'zi ham adabiy konstruksiya bo'lishi mumkinligi haqidagi nozik va chuqur badiiy-falsafiy tajribadir.

3. "Tarmoqlanuvchi yo'llar bog'i": vaqtning ko'pvariantliligi

Xorxe Luis Borxesning "Tarmoqlanuvchi yo'llar bog'i" hikoyasi vaqt haqidagi an'anaviy tasavvurlarni tubdan o'zgartiradi. Asar syujeti tashqi jihatdan detektiv voqeaga o'xshaydi: josus, quvg'in, qotillik. Ammo bu tashqi dramatism ostida metafizik tajriba yashiringan. Hikoya markazida turgan Ts'uy Penning romani — aslida cheksiz labirint bo'lib, u vaqtning o'zini ifodalaydi. Borxes bu yerda vaqtni chiziqli oqim emas, balki **tarmoqlanuvchi struktura** sifatida talqin qiladi. Har bir qaror, har bir ehtimol yangi yo'lni ochadi. Shu tariqa barcha ehtimollar bir vaqtning o'zida mavjud bo'ladi [5]. O'quvchi an'anaviy sabab-oqibat zanjiriga o'rganib qolgan bo'lsa-da, hikoya uni doimiy ravishda chalg'itadi. Bir voqea yakun topgandek tuyuladi, ammo u boshqa ehtimoliy voqelikda davom etadi.

Badiiy jihatdan Borxes ikki qatlamli kompozitsiyadan foydalanadi:

1. Realistik detektiv voqea;
2. Metafizik romanning sharhi.

Bu ikki qatlam bir-biriga qo'shilib, vaqtni "metafizik labirint" sifatida namoyon etadi. Labirint — makon ramzi bo'lsa-da, bu asarda u zamoniy tus oladi. Inson tanlovi yagona natijaga olib kelmaydi; aksincha, har bir tanlov yangi reallikni yaratadi.

Absurd bu yerda quyidagicha ifodalanadi:

- **Har bir ehtimol bir vaqtning o'zida mavjud.** Tanlov — ajralish emas, ko'payish jarayoni.
- **Haqiqat yagona emas.** Har bir yo'l o'z haqiqatiga ega.

- **Sabab-oqibat munosabatlari nisbiydir.** Voqea natijasi boshqa tarmoqda butunlay boshqa ma'noga ega bo'lishi mumkin.

Hikoyaning dramatik yakuni — qotillik — ham metafizik tus oladi. Qahramon qilgan harakat bir vaqtning o'zida ham jinoyat, ham tarixiy signal vazifasini bajaradi. Shu tarzda Borxes vaqtni determinizmga zid ravishda talqin qiladi: voqelik qat'iy emas, balki ehtimollar majmuasidir. Absurd esa aynan shu ko'pvariantlilikdan tug'iladi — inson yagona yo'lni tanlaydi, ammo biladiki, boshqa barcha yo'llar ham yashab qolmoqda.

4. "Boshqa men": identiklikning parchalanishi

"Boshqa men" hikoyasida Borxes o'zining yosh davrdagi qiyofasi bilan uchrashadi. Voqea oddiy suhbat shaklida kechadi, ammo bu dialog ontologik larzaga ega. Bir inson ikki zamonda mavjud bo'lishi mumkinmi? Qaysi biri haqiqiy? Qaysi biri xotira mahsuli? Hikoya badiiy jihatdan sokin, deyarli kundalik ohangda yozilgan. Ammo aynan shu oddiylik absurd effektini kuchaytiradi. Ikki "men" o'rtasidagi suhbatda vaqt chegaralari buziladi. Yosh Borxes kelajakni bilmaydi, qari Borxes esa o'tmishni xotira sifatida ko'radi. Uchrashuv realmi yoki tushmi — aniq javob berilmaydi. Noaniqlik asarning asosiy estetik tamoyiliga aylanadi.

Borxes bu yerda "men" tushunchasini vaqt va xotira konstruksiyasi sifatida talqin qiladi [6]. Shaxs yaxlit va o'zgarmas mohiyat emas; u doimiy ravishda qayta yaratiladi. O'tmishdagi "men" bugungi "men" bilan aynan bir shaxs bo'lsa-da, ularning ong tajribasi butunlay boshqacha.

Absurd quyidagicha namoyon bo'ladi:

- identiklik barqaror emas;
- vaqt shaxsni bo'laklarga ajratadi;
- xotira reallikni qayta quradi.

Bu jihat Borxesni Franz Kafkadan ajratib turadi. Kafka absurdni insonning tashqi tizim oldidagi ojizligi orqali ko'rsatsa, Borxes uni ichki ontologik paradoks sifatida tasvirlaydi. Kafka qahramoni qo'rqadi; Borxes qahramoni esa mulohaza yuritadi. Kafka absurdni zulmat sifatida ko'rsa, Borxes uni tafakkur oynasi sifatida talqin qiladi.

"Boshqa men" hikoyasi shuni ko'rsatadiki, inson o'zini yagona va yaxlit mavjudot deb tasavvur qilsa-da, aslida u vaqt ichida ko'payuvchi obrazdir. Shaxs — bu yakuniy haqiqat emas, balki jarayon. Shu bois Borxes absurdni fojiaiy iztirob emas, balki identiklik haqidagi chuqur falsafiy savol sifatida namoyon etadi.

Tadqiqot natijalari

Tahlil natijasida quyidagilar aniqlandi:

1. Borxes absurdizmi ontologik va gnoseologik xarakterga ega.
2. Cheksizlik va labirint — absurdning makon modeli.
3. Vaqtning ko'pvariantliliqi determinizmni inkor etadi.
4. Identiklikning parchalanishi zamonaviy subyektivlik nazariyalariga yaqin.
5. Borxes absurdni fojiaiy emas, estetik-intellektual hodisa sifatida talqin qiladi.

Xulosa. Borxes ijodida absurdizm hayotning ma'nosizligini emas, balki ma'noning cheksiz va paradoksal tabiatini ifodalaydi. Uning hikoyalarida haqiqat, vaqt va shaxs tushunchalari nisbiylashadi. Shu bois Borxes absurdizmi ekzistensial isyondan ko'ra metafizik o'yin sifatida namoyon bo'ladi. Borxesning badiiy tajribasi XX asr adabiy tafakkurida modernizm va postmodernizm o'rtasidagi ko'prik vazifasini bajaradi. Uning asarlarida absurd — inson

tafakkurining cheksizlik bilan to'qnashuvi natijasida yuzaga keladigan estetik-falsafiy paradoksdir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Camus, A. *The Myth of Sisyphus*. New York: Vintage Books, 1991.
2. Borges, J.L. *The Library of Babel*. In: *Ficciones*. New York: Grove Press, 1962.
3. Borges, J.L. *Tlön, Uqbar, Orbis Tertius*. In: *Ficciones*. 1962.
4. Hassan, I. *The Postmodern Turn*. Ohio State University Press, 1987.
5. Borges, J.L. *The Garden of Forking Paths*. In: *Ficciones*. 1962.
6. Borges, J.L. *The Other*. In: *The Book of Sand*. New York: Dutton, 1977.